

Драженко Јоргић
Филозофски факултет
Бања Лука

ВАСПИТНИ ЗНАЧАЈ МУЛТИВАРИЈАНТНО КОМБИНОВАНЕ ПРИМЈЕНЕ НАСТАВНИХ ОБЛИКА

Резиме: Дуги низ година је у дидактичкој теорији и наставној пракси апострофирана критика наставе као процеса који је доминантно образовно-функционалног карактера. Стално се истицало, а и данас, да је у настави запостављена васпитна функција. Још увијек је присутна стријепња да се у настави неће остварити одређени квантуми знања, па је настава првенствено усмјерена на образовне исходе, замемарујући васпитне, а донекле и функционалне. У раду аутор покушава да истакне и нагласи васпитни значај наставе константно се осврћући на облике наставног рада, те њихову везу са наставним системима. Посебно је истакнут васпитни значај примјене наставних облика, предности и недостаци одређених облика наставног рада са аспекта васпитног значаја, као и ефекти доминантности примјене само једног наставног облика. Аутор, такође, истиче и васпитни значај мултиваријантно комбиноване примјене наставних облика, те нуди неке од могућих модела комбиновања наставних облика који се могу имплементирати у наставној пракси. У ту сврху се у раду наглашава и могућност дидактичко-методичког "креирања" алтернативних наставних система као производа повезивања постојећих облика наставног рада са већ постојећим наставним системима. Рад не треба схватити као критику дидактичке теорије и постојеће наставне праксе према васпитном значају наставе, већ као подршку и поновно истицање васпитног значаја, а посебно значаја мултиваријантно комбиноване примјене наставних облика.

Кључне ријечи: облици наставног рада, фронтални, индивидуални, тандемски и групни облик наставног рада, предности и недостаци, доминантна примјена, симултаност наставних система и облика, алтернативни наставни системи, мултиваријантно комбинована примјена наставних облика, васпитни значај, диктирана и либерализована примјена више наставних облика.

Увод

Сагледавајући развојне токове наставе кроз рефлексију теоријских мисли и практичних наставних искустава историја ју је окарактерисала као промјењиву категорију. У свом развоју настава је претрпјела многобројне промјене у свим својим структурно-организацијским аспектима. Искључиво се адаптирала трендовима и потребама друштва одређених историјских епоха.

У почетку је настава имала форму "један наставник на једног ученика", што се показало као веома нерентабилно. Као реакција на ову форму, у смислу елиминисања њене неекономичности јавља се фронтална настава као потреба омасовљења образовања, а нарочито убрзаног описмењавања људи. Ова настава се најдуже задржала и још увијек је присутна у данашњој школској пракси.

Као реакција не негативне стране фронталног облика наставног рада развили су се и облици као што су индивидуални, тандемски и групни. Овим облицима наставног рада настојали су се сузбити сви негативни елементи дуго одрживог разредно-часовног и предметног система наставног процеса у којем је доминантан фронтални облик рада.

Међутим, глорификација сваког од наведених наставних облика може да има штетно дејство ако се на поједини наставни облик гледа као на једино могући. Доминација једног наставног облика на једном часу или континуирано дужи временски период прелази у форму шаблонизма који се може неповољно одразити на образовне, а посебно васпитне ефекте наставног процеса. Тако, на примјер, претјерана употреба индивидуалног облика наставног рада може само још више развијати претјерани индивидуализам код ученика и од њега стварати асоцијално биће, али, исто тако и претјерана употреба групног облика наставног рада спутава подстицање самосталности личности ученика. Поставља се питање, који је облик наставног рада најповољнији за правилан развој личности ученика. Ово је веома комплексно питање, а поготово из разлога што се личности међусобно разликују по многим карактеристикама, па чак и по карактеристикама учења у одређеним социјалним формацијама какве су наставни облици. Како интелектуално, радно, естетски, физички и морално васпитати личност, да ли примјењивати чешће један облик наставног рада, да ли повремено смјењивати облике, или пак, вршити комбиновања наставних облика у оквиру наставног часа, питања су од којих у великој мјери зависи правилан утицај не само на просјечан број ученика у одјељењу, већ на сваког ученика посебно.

Наставни облици

Поред наставних метода, средстава, просторних услова и осталих структурно-организационих форми, на једном наставном часу препознатљиви су и облици наставног рада као социјална форма наставе. Већ дуго времена је у дидактици одржива мисао да постоје у настави четири облика наставног рада, и то:

1. фронтални,
2. индивидуални,
3. тандемски и
4. групни.

Фронтални облик наставног рада је социјална форма организације наставног часа у којој наставник има руководећу улогу, а ученици су у форми слушалаца и гледалаца. Комуникација је искључиво једносмјерна и то усмјерена од наставника према цијелом колективу, па због тога неки аутори овај облик наставног рада називају и колективни. Фронтални рад или фронтална настава има дугу традицију и у почетку му је првенствено била намјена масовно описмењавање, јер је један наставник могао да поучава стотине ученика. Овај наставни облик се показао веома економичним, јер се у кратком времену може обучити велики број људи, али се ипак поставља питање колико је квалитетно то обучавање.

Индивидуални облик наставног рада је таква форма у којој наставник бира задатке које ће ученици самостално рјешавати. Сматра се да је ово један од најстаријих облика наставног рада, јер је у зачецима интенционалности образовања и наставе један учитељ радио са једним учеником, обучавао га, давао му задатке, контролисао његов рад и вршио евентуалне корекције ученикових грешака. "Постоје три врсте индивидуалног рада: а) наставников рад са појединцем, б) сви ученици раде исте задатке и ц) ученици раде различите задатке (према својим потребама и могућностима)" (Вилотијевић, 1999, стр. 199). У наставној пракси је највећи проблем код овог наставног облика временска ограниченост контролисања рада сваког појединца.

Тандемски рад или рад у паровима је облик наставног рада у коме задани задатак рјешавају два ученика. Задаци могу бити исти за све тандеме или различити. Сматра се да тандемски рад повећава мотивацију и да је најпогоднији у фазама вјежбања, понављања и провјеравања. У погледу утрошка времена економичнији је од индивидуалног облика рада.

Групни облик рада или како неки аутори још кажу "групна настава" је таква форма рада у којој се цијело одијељење дијели на мање или веће групе. Групе могу да буду од 3 и више чланова. Бројност групе првенствено зависи од садржаја, те циља и намјене наставног часа. Групе се могу формирати по разним критеријима. Најчешће врсте група су хетерогене, хомогене и ad – hoc групе (брзо формиране групе). У групном облику наставног рада ученици дијеле улоге, заједнички раде, а резултате свога рада излажу преко руководиоца групе. Новија истраживања показују да се примјеном овог облика наставног рада постижу високи образовни и васпитни ефекти, па се сматра да ће у блиској и даљој будућности овај облик имати централну улогу у настави.

Наставна пракса не смије да занемари ни један од наведених облика наставног рада. Сви они имају одређене предности и недостатке, а најбитније је искористити предности сваког од наведених облика у правом тренутку што је веома тежак задатак за сваког наставника.

Предности и недостаци доминантне примјене једног наставног облика

У наставној пракси је још увијек присутна тенденција да на једном наставном часу доминира примјена једног наставног облика, и то најчешће фронталног. То има своје предности, али, ипак, много више недостатака. Често понављање таквих ситуација, у настави само ствара слику једног погрешно "зачахуреног" односа, који занемарује позитивне дидактичке импликације разноврснијих модалитета организације и реализације наставних часова.

Ако на једном или више часова доминира примјена фронталног облика наставе, а што је још увијек веома честа ситуација савремене наставне праксе, из таквог контекста можемо уочити сљедеће **предности** те примјене: временска и информацијска економичност (један наставник излаже у кратком времену велики број информација великом броју ученика), нема "празног хода" нити лутања, јер наставник ради прегледно и систематично, лако се одржава дисциплина ученика, настава је прихватљива просјечном броју ученика, а лака надпросјечним ученицима, итд. Поред наведених предности доминантне примјене фронталног облика наставног рада, уочавају се и одређени **недостаци**, као што су: запостављено осамостаљивање ученика, смањена мисаона и практична активизација ученика, риједак контакт наставника са појединим ученицима, једносмјерна комуникација, настава неприхватљива за изнадпросјечне и исподпросјечне ученике, слаба примјењивост знања, подстицање пасивности код ученика и слично.

У случају да на једном или више наставних часова доминира примјена индивидуалног наставног облика, тада можемо говорити о сљедећим **предностима** те примјене: подстицање личне одговорности сваког појединог ученика, стимулисање индивидуалности код ученика, стварање могућности креативности и стваралаштва ученика, уважавање индивидуалности, интересовања и потреба ученика, повећање мисаоне и манипулативне активизације ученика, одржавање континуираности везе ученика са наставним садржајем и предвиђеним задацима, наставник добија повратну информацију и сл. **Недостаци** овакве доминантне примјене би били сљедећи: развија се индивидуализам, те подстиче себичност, егоизам и нарцисоидност, ученици се изолују једни од других, не развија се сарадња и другарство, могућност лутања и несналажења великог броја ученика, тешка приступачност контролисања рада сваког ученика у погледу временског капацитета, недостатак времена за анализирање повратних информација од сваког ученика.

Када наставник на часу формира парове и одлучи да ученици раде тандемски, и тако наставе да раде дужи период (више часова), такве ситуације

имплицирају сљедеће **предности**: ученици се социјализују, обезбјеђује се двосмјерна комуникација, ученици усаглашавају међусобно своје ставове, заједнички рјешавају проблем, надопуњују један другог у погледу знања и способности, рад је позитивно емоционално "обојен", партнер партнера мотивише и сл. Изузев ових предности тандемски облик наставног рада у својој доминантној примјени одсликава и одређене **недостатке**, и то: стварање могућности сукоба мишљења и ставова између партнера, "лажни" другарски рад – један ради за обојицу, могућност стварања нездраве конкуренције, слабо одржавање дисциплине, и сл.

И групни облик наставног рада у својој доминантној примјени има одређене предности и недостатке. Када говоримо о **предностима** овог облика наставног рада, тада првенствено мислимо на сљедеће: подстицање и развој сарадње, солидарности, интегритета и кооперативности код ученика, јачање интергрупне кохезије, повећање активитета свих ученика, развој социјализације, слабији ученици уче од бољих – могућност индивидуализације, развија се такмичарски дух, подстицање вишесмјерне комуникације, брзо повратно информисање, отворена могућност за подстицање заједничке креативности и стваралаштва итд. Но, поред ових предности, групни облик наставног рада при својој доминантној примјени има и одређени број **недостатака** као што су: недоступност одређених садржаја групном раду, могућност подстицања свађе и насилне комуникације, поједини ученици не воле да раде у групама, одређени ученици се не ангажују у раду, тешко је одржавати дисциплину, спутава се оригиналност одређених идеја на рачун групног компромиса итд.

Из наведене анализе предности и недостатака доминантне примјене једног наставног облика уочавамо да је подручје примјене наставних облика на једном или више часова веома комплексан задатак. Узимајући у обзир резултате ове анализе видимо да у настави треба бити веома обазрив и треба знати искористити све наведене предности у правом тренутку и на правом мјесту.

Симултаност наставних система и облика

У дидактичкој теорији и наставној пракси до сада су се изградили наставни системи који произилазе из међусобног односа основних фактора наставе – ученик, наставник и наставни садржај. Односи између ових фактора могу бити различити, па и тако постоје и различити системи наставе. Најпознатији наставни системи су: егземпларна или парадигматска настава, настава различитих нивоа сложености, рад са групама, рад у паровима, проблемска настава, лабораторијско-експериментални рад, програмирана настава, хеуристичка настава, компјутеризована настава, тимска настава, стваралачка настава, микронастава и сл. Као што примјећујемо у наведеним системима један број аутора сврстава и наставне облике као системе.

У наставној пракси се може, у **више варијанти**, на веома домишљен начин извршити "уклапање" појединих наставних система при примјени одређених наставних облика. У сваком случају треба искористити непресушно богатство дидактичке теорије, на правилан начин адаптирати потребама и могућностима

наставне праксе, те на тај начин унапређивати функционалност наставних облика. Сваки од наведених наставних система може да има различиту социјалну форму ученика једног одјељења. Тако, на извјестан начин можемо да имамо у наставној пракси примјену неких нових "алтернативних наставних система".

Да бисмо што више освијетлили појам "алтернативних наставних система", треба нагласити да се под тим подразумијева истовременост примјене наставних система и више различитих наставних облика. До сада је то искључиво био случај да одређени наставни систем вриједи искључиво само за један наставни облик. Тада смо имали сљедеће случајеве наставних система и њима комплементарних наставних облика:

1. егземпларна настава – претежно индивидуални облик наставног рада,
2. настава различитих нивоа сложености – индивидуални (индивидуализовани) рад,
3. проблемска настава – индивидуални рад,
4. програмирана настава – индивидуални рад,
5. лабораторијско-експериментални рад – групни/индивидуални рад,
6. компјутеризована настава – индивидуални рад,
7. рад са групама – групни облик рада и сл.

Међутим, симултаност или истовременост наставних система и облика може се веома практично и дидактичко-методички функционално осмислити и организовањем сљедећих модела наставе:

- индивидуална егземпларна настава,
- тандемска егземпларна настава,
- групна егземпларна настава,
- индивидуална настава различитих нивоа сложености,
- тандемска настава различитих нивоа сложености,
- групна настава различитих нивоа сложености, или,
- индивидуална проблемска настава,
- тандемска проблемска настава,
- групна проблемска настава итд.

Из наведеног "обликовања" наставних система примјећујемо да постоје могућности повезивања система са већим бројем наставних облика, а не строго само са једним обликом. На овај начин се отварају могућности за стварањем неких нових модалитета наставних часова, ствара се шанса за продукцијом "нових наставних система".

Мултиваријантно комбинована примјена наставних облика и њен васпитни значај

У настави је опште познато да се примјењују четири наставна облика. Од свих облика највише се још увијек примјењује фронтални, а знатно мање индивидуални, тандемски, и рад у групама. Због честе употребе фронталног облика рада ученици се доводе у ситуације пасивног примања сазнања, минималне активизације, досаде и монотоније, а што је најтрагичније до неадекватне, па чак и неупотребљиве примјене сазнања у конкретним практичним ситуацијама. Овакав

облик наставног рада има најчешће негативан васпитни значај, јер подстиче код ученика пасивност, љеност, зачухуреност, одсуство иницијативе, мржњу према школи, скептичност о користи школе и томе слично. Да би се сузбијале овакве негативне васпитне конотације у теорији и наставној пракси се траже одређена алтернативна рјешења.

Васпитни задатак данашње и сутрашње наставе сматра се њеним приоритетом у односу на друге задатке. Поставља се питање како позитивно васпитати и преваспитати личност ученика, а да се "не спотакнемо" о негативне посљедице одређених наставних облика. Могућа рјешења бисмо могли тражити у мултиваријантно комбинованој примјени наставних облика, али у сваком случају у складу са особеностима личности и стиловима учења ученика, материјално-техничким могућностима, те специфичностима и задацима наставног програма. Под мултиваријантно комбинованом примјеном наставних облика подразумијевамо више варијанти комбиновања примјене наставних облика на једном часу, или, на низу часова континуирано. Једна од варијанти је претходно експлицирана као повезивање облика са наставним системима, па тако некада, на примјер, можемо комбиновати тандемску проблемску наставу са фронталним почетком часа, па да на крају час крунишемо индивидуалном проблемском наставом. Неке од варијанти комбиновања примјене наставних облика могу, чак, да буду и:

1. диктирана примјена више наставних облика и
2. либерализована примјена наставног или наставних облика.

Диктирана примјена више наставних облика на једном часу подразумијева строго унапријед одређену артикулацију наставног часа од стране наставника. Наставник унапријед одреди два или више наставних облика који ће се примјенити на неком од часова. Нуђењем две или чак више алтернатива наставних облика пружа се шанса да се у настави изграђује што више позитивних васпитних утицаја. На примјер, ако комбинујемо индивидуални и групни облик наставног рада на тај начин једним обликом наставног рада елиминишемо негативне стране другог облика, и обрнуто. У овом случају, директно на једном часу имамо прилику да подстичемо код ученика и самосталност и кооперативност, и личну и групну одговорност. На овај начин, настава постаје богатија и разноврснија, а што је најважније ученици се више активирају и добијају позитивнију слику о школи и ефектима образовања.

Либерализована примјена наставног или наставних облика рада подразумијева хуманизованији приступ организовања наставе. Ова примјена је блиска гледиштима савремене хуманистичке дидактике, каква је рецимо препознатљива у моделу респонсибилне наставе (Види: Илић, 2000.). Ова варијанта примјене се огледа у томе што наставник нуди ученицима да они изаберу у којим ће формацијама радити на предвиђеном наставном часу. Ученицима се понуде сва четири наставна облика, а они свако за себе одаберу један или више облика рада. Сваком ученику се мора удовољити његовим жељама и интересовањима, јер из њих управо произилазе и стилови учења ученика. Ова примјена може бити и без комбиновања наставних облика, јер се може десити да сви ученици изаберу само један облик наставног рада, али ипак не треба заборавити да се на овај начин

удовољава тренутним расположењима, жељама, интересовањима и могућностима ученика.

Генерално речено, наставни час који није шаблонизован и у коме не доминира примјена само једног наставног облика има велике шансе да сузбија недостатке у васпитном утицају на личност ученика.

Закључак

Појединац се у друштву радно ангажује на различите начине. Одређене врсте послова обавља сам, неке послове рјешава партнерски, одређеним проблемима приступа у већим или мањим групама, а понекад више појединаца буде вођено од стране неког лидера. Тако је и у настави, поједини наставни задаци се реализују фронтално, а поједини индивидуално, тандемски или групно. Друштвена стварност и настава морају бити компатибилни једно са другим. Личност у друштву никад неће бити принуђена да баш све послове обавља сама, или рецимо групно уз помоћ других личности. Живот намеће непредвидива правила, тако да смо принуђени да нешто радимо сами, нешто партнерски, неке послове у групама, а понекад и да будемо вођени и од стране других.

Веома важан моменат у настави је **избјегавање дуготрајне примјене једног наставног облика рада**. Реконструкцијом теоријске мисли и практичних искустава показало се да је то "мач са две оштрице". Колико год један наставни облик имао мноштво позитивних васпитних ефеката, истовремено, у дуготрајној примјени, те исте позитивности прелазе у негативности. На примјер, ако се форсира у настави индивидуални облик рада тада развијамо код ученика самосталност у раду, што се сматра позитивним васпитним ефектом, али међутим та самосталност с временом "заборавља" шта значи пријатељство, сарадња, дружење, кооперативност, тако да се подстиче индивидуализам, а занемарује поставка да је човјек друштвено биће, дио групе, да може некад заједно са другима више учинити него што то може сам.

Како сузбијати дуготрајну примјену само једног наставног облика? Једно од могућих рјешења је и **мултиваријантно комбинована примјена наставних облика**. То практично значи смјењивање наставних облика из часа у час, или пак смјењивање истих у току једног наставног часа, што је, наравно, методички прихватљиво и могуће. Наравно, не треба мултиваријантно комбиновану примјену механички имплементирати, већ треба знати наћи адекватну равнотежу између облика рада, наставних садржаја, средстава, метода, материјално–техничких услова, а посебно особености личности ученика и њихових интересовања и жеља. Овом примјеном, односно комбиновањем у више варијанти, "разбијамо" устаљени шаблонизам и формализам негативне наставне праксе, а за личност ученика чинимо много, јер наставу чинимо разноврснијом, интересантнијом и забавнијом. Овако се ствара претпоставка да ученици осјете школу као своју установу, у којој се са великом дозом оптимизма могу надати у успјешност свог школовања. На крају, још треба истаћи да се оваквом примјеном наставних облика формира личност, која може да егзистира сама, да сарађује са блиским пријатељем, да

успјешно уз помоћ других у мањим или већим групама рјешава бројне животне проблеме, а исто тако да се научи слушати од стране оних који су много компетентнији и имају много више животног искуства. Надајмо се да ће наставници садашњице и у блиској будућности озбиљно схватити тренд мултиваријантно комбиноване примјене наставних облика.

Литература

1. Бранковић, Д. (2001): *Развојни токови и домети схватања васпитно-образовног рада у групи*, Наша школа, Бања Лука, бр. 3-4.
2. Бузас, Ј. (1971): *Васпитни утицај групног рада*, Педагогија, Београд, бр. 3.
3. Вилотијевић, М. (1999): *Дидактика 3*, Београд, Учитељски факултет, Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Витак, А. (1960): *Основни проблеми групног рада*, Београд, Завод за издавање уџбеника НР Србије.
5. Група аутора (1999): *Педагошко-психолошке и дидактичко-методичке основе васпитно-образовног рада*, Бања Лука, Друштво педагога РС.
6. Група аутора (1999): *Интерактивно учење*, Бања Лука, Министарство просвјете РС и УНИЦЕФ Канцеларија Бања Лука.
7. Ђорђевић, Ј. (1979): *Индивидуализована настава*, Настава и васпитање, Београд, бр. 2.
8. Ђорђевић, Ј. (1980): *Тимска настава*, Настава и васпитање, Београд, бр. 2.
9. Ђорђевић, Ј. (1981): *Савремена настава*, Београд, Научна књига.
10. Илић, М. (2000): *Респонсибилна настава*, Бања Лука, Универзитет у Бањој Луци.
11. Крнета, Љ. (1972): *Ученик у облицима групног рада у настави*, Настава и васпитање, Београд, бр. 4.
12. Poljak, V. (1977): *Nastavni sistemi*, Zagreb, PKZ.

13. Продановић, Љ. (1984): *Рад у паровима*, Иновације у настави, Крушевац, бр. 4.
14. Продановић, Т., Ничковић, Р. (1974): *Дидактика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства СРС.
15. Продановић, Љ., Стевановић, М. (1981): *Рад у паровима као савремени наставни облик*, Београд, Привредно-финансијски завод.
16. Rakić, В. (1974): *Vaspitno delovanje u malim grupama*, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika.
17. Рељан, Б. (1985): *Погодност рада у паровима у програмираној настави*, Иновације у настави, Крушевац, бр. 4.
18. Stevanović, М. (1979): *Inoviranje grupnog rada*, Pedagoška stvarnost, Novi Sad, br. 1.
19. Стрмчник, Ф. (1977): *Флексибилна диференцијација и индивидуализација наставе*, Педагогија, Београд, бр. 1.